

**EKOLOGIYA VA ATROF MUHITNI ASRASHNING DOLZARBLIGI VA
EKOLOGIYA HUQUQI**

*O'zbekiston Respublikasi "Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash
muhandislari instituti" milliy tadqiqot universiteti*

To'xtashev Hikmatilla Ismatillayevich "Ekologiya va huquq" fakulteti kafedra mudiri
*O'zbekiston Respublikasi "Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash
muhandislari instituti" milliy tadqiqot universiteti Yurisprudensiya yo'nalishi 3-bosqich
talabasi* **Samatov Ilyos Sadullayevich**

**MAQOLA
MALUMOTI**

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

*Received: 08.06.2026
Revised: 09.06.2026
Accepted: 10.06.2026*

KALIT SO'ZLAR:

*ekologiya, atrof-
muhit, ekologik
muammolar, barqaror
rivojlanish, ekologik
xavfsizlik, ekologiya
huquqi, huquqiy
me'yorlar, tabiiy
resurslar, ekologik
qonunchilik, ekologik
ong, ekologik madaniyat,
tabiatni muhofaza qilish,
ekologik nazorat,
xalqaro ekologik huquq,
fuqarolik mas'uliyati.*

*ekologiya va atrof-muhitni asrashning bugungi
kunda dolzarb masalalardan biri ekani yoritiladi.
Aholi sonining o'sishi, sanoatning rivojlanishi va
texnologik taraqqiyot natijasida yuzaga kelayotgan
ekologik muammolar tahlil qilinadi. Shuningdek,
ekologiya huquqining mohiyati, uning huquqiy
asoslari, xalqaro va milliy darajadagi hujjatlar bilan
bog'liq jihatlari ko'rib chiqiladi. Maqola doirasida
inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlar, barqaror
rivojlanish tamoyillari va fuqarolarning ekologik
ongini shakllantirish zarurati haqida fikr yuritiladi.
Ekologik xavfsizlikni ta'minlashda davlat, jamiyat va
har bir fuqaroning o'rni alohida e'tiborga olinadi..*

Kirish

XXI asr insoniyat taraqqiyoti bilan birga bir qator global muammolarni ham yuzaga chiqardi. Shulardan eng dolzarb va xavotirli jihati bu — ekologik muammolar, ya'ni tabiat va atrof-muhitga inson faoliyati orqali yetkazilayotgan salbiy ta'sirlar natijasida yuzaga

kelayotgan ekologik inqiroz holatlaridir. Sanoat tarmoqlarining jadal rivojlanishi, transport vositalarining ko'payishi, aholi zichligining ortishi, yerni maqsadsiz egallash va ifloslantirish, suv resurslarining kamayishi va chiqindilarning to'planishi kabi omillar ekologik muvozanatning buzilishiga olib kelmoqda. Buning oqibatida insoniyat nafaqat o'z salomatligiga, balki kelajak avlodlar hayot sifati va ekologik barqarorligiga ham xavf tug'dirmoqda.

Aynan shunday holatlarda ekologiyani muhofaza qilish, atrof-muhitni asrash va uni huquqiy mexanizmlar orqali tartibga solish zaruriyati keskin ortib bormoqda. Ekologiya huquqi — bu inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlarni muvozanatga keltiruvchi, tabiatni muhofaza qilish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash va barqaror rivojlanishni yo'lga qo'yishda muhim o'rin egallovchi huquqiy tarmoq hisoblanadi. Ushbu huquqiy yo'nalish fuqarolarning atrof-muhitga ongli munosabatini shakllantirish, davlat va jamoat nazoratini kuchaytirish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlashga xizmat qiladi.

Ekologik muammolar faqatgina tabiat bilan bog'liq masala emas, balki ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va hatto siyosiy barqarorlikka ham bevosita ta'sir ko'rsatuvchi kompleks hodisadir. Atrof-muhitning ifloslanishi natijasida turli kasalliklarning ko'payishi, tabiiy ofatlarning kuchayishi, suv va oziq-ovqat tanqisligi kabi muammolar paydo bo'lmoqda. Bu esa o'z navbatida aholining yashash sharoitlarini yomonlashtiradi, iqtisodiy zarar yetkazadi va ijtimoiy noroziliklarni keltirib chiqaradi.

Ekologik muammolarning bunday ko'lamda tarqalishi ularni faqat bitta soha vakillari yoki tashkilotlar emas, balki har bir inson, har bir fuqaro o'z zimmasiga javobgarlik olib, bu masalaga ongli yondashishi zarurligini anglatadi. Ekologik ong va madaniyatni shakllantirish, yoshlarda tabiatga mehr va mas'uliyat hissini uyg'otish bugungi kun ta'limi va tarbiyasining ham asosiy vazifalaridan biriga aylanmoqda.

Shuningdek, ekologiya huquqi orqali nafaqat tabiatni muhofaza qilish, balki fuqarolarning sog'lom hayot kechirish huquqini himoya qilish, tabiiy boyliklardan teng va oqilona foydalanish, ekologik zarar yetkazgan shaxslarga nisbatan javobgarlik choralari ko'rish ham nazarda tutiladi. Bu esa huquqiy tizimda ekologik masalalarga alohida yondashuvni va uning o'ziga xos xususiyatlarini chuqur o'rganishni taqozo etadi.

Asosiy qism

Ekologiya huquqi – bu inson faoliyati natijasida yuzaga kelayotgan ekologik muammolarni huquqiy yo'l bilan tartibga soluvchi mustaqil huquq sohasi hisoblanadi. Ushbu huquq sohasi asosan tabiatni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash va atrof-muhitga yetkazilgan zarar uchun javobgarlik belgilashga qaratilgan. Ekologiya huquqi insonning sog'lom va xavfsiz muhitda yashash huquqini kafolatlash bilan birga, davlat va jamiyat zimmasiga ekologik barqarorlikni ta'minlash vazifasini ham yuklaydi.

Bu soha ekologik qonunchilik, xalqaro bitimlar, me'yoriy-huquqiy hujjatlar, ekologik ekspertizalar, monitoring va nazorat kabi ko'plab mexanizmlarni o'z ichiga oladi. Ekologik

=====

huquqning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat: atrof-muhitga zarar yetkazmaslik, ekologik xavfsizlik, barqaror rivojlanish, tabiatga nisbatan ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish, ekologik javobgarlik va ochiqlik.

qo'llaniladi.

Ekologiya va atrof-muhitni asrash masalalari nafaqat ilmiy muhokamalarda, balki global siyosat, iqtisodiyot va huquq sohalarida ham dolzarb mavzulardan biriga aylangan. Ekologiya inson faoliyati bilan bevosita bog'liq bo'lib, atrof-muhitning holati, tabiiy resurslardan foydalanish, chiqindilarni boshqarish va ularning tabiiy muvozanatiga ta'sir etishi bir-birini to'ldiruvchi jarayonlardir. Shuning uchun ekologik muammolar nafaqat ekologlar, balki iqtisodchilar, siyosatchilar va huquqshunoslar uchun ham katta ahamiyatga ega.

Atrof-muhitning buzilishi global muammo bo'lib, insoniyatning salomatligi, iqtisodiy rivojlanishi va tabiat bilan uyg'un yashashga bo'lgan ehtiyoji bir-biriga bog'langan. Hozirgi kunda ekologiya masalalariga bo'lgan qiziqish va e'tibor ortib bormoqda, chunki atrof-muhitning holati jahon miqyosida insoniyatning kelajagi uchun bevosita tahdid solmoqda. Quyidagi muammolar ekologiya va atrof-muhitni asrashning dolzarbligini ko'rsatadi:

Iqlim o'zgarishi: Atmosfera va okeanlarda issiqxona gazlarining ortishi natijasida global harorat ko'tarilmoqda. Bu iqlim o'zgarishining keltirib chiqaradigan salbiy oqibatlari, masalan, qurg'oqchiliklar, kuchli bo'ronlar, dengiz darajasining ko'tarilishi, tabiiy ofatlar kabi holatlar atrof-muhitni asrashning ahamiyatini oshiradi.

Biologik xilma-xillikning yo'qolishi: Tabiatdagi hayvonlar va o'simliklar turlarining yo'qolishi ekosistema uchun jiddiy xavf tug'diradi. Biologik xilma-xillikning kamayishi ekosistemalarning barqarorligini buzadi va insoniyatning turli ehtiyojlariga zarar yetkazadi.

Resurslardan haddan tashqari foydalanish: Tabiiy resurslar, ayniqsa, suv, yer, o'rmonlar va minerallarni haddan tashqari sarflash, ularning tugallanishiga olib kelmoqda. Bu, o'z navbatida, iqtisodiy va ekologik xavf-xatarlarga olib keladi.

Chiqindilar va ifloslanish: Shaharlar va sanoatlarda chiqindilarni noto'g'ri boshqarish, suvlarga va havo atmosferasiga ifloslanish, yerdagi ifloslanish kabi omillar ekologik muammolarni yanada chuqurlashtiradi.

Ekologiya huquqi — bu tabiatni va atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlash, shuningdek, inson faoliyatining atrof-muhitga ta'sirini boshqarish maqsadida ishlab chiqilgan huquqiy tizimdir. Ekologiya huquqi dunyoning turli mamlakatlarida doimiy ravishda rivojlanib borayotgan soha bo'lib, uning tarixi insoniyatning tabiatga bo'lgan munosabati, tabiiy resurslar va ekologik xavfsizlikni ta'minlashga bo'lgan ehtiyojlarining o'zgarishi bilan bog'liq.

Ekologiya huquqining tarixi:

Ekologiya huquqining paydo bo'lishi va rivojlanishi bir necha asrlar davomida ijtimoiy va ilmiy fikrlarning o'zgarishi bilan bog'liq. Quyida ekologiya huquqining rivojlanish bosqichlarini tahlil qilamiz:

Dastlabki davrlar (XIX asr oxiri – XX asr boshlarida): Ekologiya huquqining rivojlanishi tabiiy resurslarni boshqarish va atrof-muhitni himoya qilishga bo'lgan dastlabki ehtiyojlar bilan boshlangan. Birinchi muhim qadamlar 19-asrning oxirlariga to'g'ri keladi. Bu davrda tabiatni muhofaza qilish bilan bog'liq bo'lgan bir qancha xalqaro va milliy qonunlar ishlab chiqila boshlandi. Buning misoli sifatida, 1864 yilda AQShda Milliy o'rmonlar tizimi tashkil etilishi va 1900 yilda Yevropada tabiatni muhofaza qilishning boshqacha yondashuvlarining rivojlanishi ko'rish mumkin.¹

XIX asrning oxiri – XX asr boshlarida ijtimoiy va ilmiy fikrlar: Bu davrda ekologik muammolarga bo'lgan qarashlar o'zgara boshladi. 1900-yillarning boshlarida ekologiya ilmiy asoslari shakllandi va ekologiya sohasi alohida ilmiy yo'nalish sifatida mustahkamlandi. Bu davrda insoniyat atrof-muhitga bo'lgan salbiy ta'sirlarini anglab yetdi va uning muhofazasiga ehtiyoj sezila boshladi.

XX asr: Ekologiya huquqining shakllanishi.

1930-1950-yillar: 1930-yillarda ekologiya huquqining shakllanishining boshlanishi kuzatildi. Birinchi xalqaro ekologik huquqiy hujjat 1946 yilda qabul qilingan "Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT)"ning "Dengiz huquqi"ga doir hujjatlari bo'ldi. Ushbu hujjatlar dengizlarni ifloslanishdan himoya qilishni va dengiz resurslaridan oqilona foydalanishni nazarda tutdi. Shuningdek, 1948 yilda Yevropada "Evropa iqlimi va tabiiy resurslarini muhofaza qilish bo'yicha shartnoma" ishlab chiqildi.

1960-1970-yillar: Bu davrda ekologiya huquqi bo'yicha katta o'zgarishlar ro'y berdi. 1962 yilda Rachel Carson tomonidan yozilgan "Silent Spring" (Jimjimador Bahor) nomli kitobning chiqishi atrof-muhitni muhofaza qilishning muhimligini ta'kidlab, ekologik huquqning rivojlanishiga katta turtki berdi. Bu kitobda pestitsidlarning atrof-muhitga ta'siri va inson salomatligiga zararli oqibatlar haqida ma'lumot berildi. Natijada, 1970-yillarda AQShda va boshqa ko'plab davlatlarda ekologik qonunlar, jumladan, "Chiqindilarni boshqarish to'g'risidagi qonun" va "Atmosferaga zararli gazlarning chiqarilishi bo'yicha qonunlar" qabul qilindi.

1972-yil – Stockholm Konferensiyasi: Ekologiya huquqining rivojlanishidagi eng muhim voqea 1972-yilgi "Birlashgan Millatlar Tashkilotining Insonning Atrof-muhitga bo'lgan Huquqlari bo'yicha Konferensiyasi" bo'ldi. Bu konferensiya atrof-muhitni muhofaza qilishning global ahamiyatini tan olgan birinchi xalqaro tadbir edi va ekologiya huquqining rivojlanishiga asos soldi. Konferensiyaning asosiy xulosasi sifatida "Atrof-muhitni asrashning asosiy prinsiplari" ishlab chiqildi va bu prinsiplar keyinchalik ko'plab xalqaro hujjatlar va milliy qonunlarga asos bo'ldi.

1980-1990-yillar: Ekologiya huquqi yangi bosqichga o'tadi.

¹ Tishkov, A. (2003). Ekologiya huquqi: global va milliy me'yorlar. Moskva, Ekologiya va huquq nashriyoti.

1980-yillar: Ekologiya huquqi sohasida o'sha davrda yangi qonunlar ishlab chiqildi. Bu davrda iqlim o'zgarishi, tabiatni asrash va biologik xilma-xillikni himoya qilishga oid huquqiy chora-tadbirlar ko'paydi. 1987-yilda "Brundtland Report" ("Barqaror rivojlanish" to'g'risidagi hisobot) e'lon qilindi. Hisobotda barqaror rivojlanishning asosiy tamoyillari ishlab chiqildi, bu esa ekologiya huquqining global o'zgarishlariga turtki berdi.

1990-yillar: Ushbu davrda ekologik huquqni qo'llash va nazorat qilish bo'yicha xalqaro me'yorlar mustahkamlandi. 1992 yilda Rio de Janeiro shahrida o'tgan "BMTning Atrof-muhit va Rivojlanish bo'yicha Konferensiyasi" (Rio Earth Summit) ekologik huquqning keyingi bosqichiga o'tishiga olib keldi. Bu konferensiya barqaror rivojlanishning asosiy prinsiplari va tavsiyalarini ishlab chiqdi.²

2000-yillar va bugungi kunda: Ekologiya huquqi global muammolarga qarshi.

2000-yillar: Ekologiya huquqi sohasida global shartnomalar, iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish, biologik xilma-xillikni saqlash va tabiiy resurslardan foydalanishni boshqarish sohalarida yangi yondashuvlar ishlab chiqildi. 2015-yilda Parij iqlim shartnomasi qabul qilindi, bu esa ekologiya huquqining jahon miqyosidagi eng katta yutug'idir. Parij shartnomasi global iqlim o'zgarishiga qarshi kurashishda davlatlar o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamladi.³

Bugungi kunda ekologiya huquqi: Bugungi kunda ekologiya huquqi sohasida eng katta e'tibor iqlim o'zgarishi, plastik chiqindilari, biologik xilma-xillikni saqlash va barqaror rivojlanish masalalariga qaratilgan. Ekologik huquqning rivojlanishi nafaqat davlatlar o'rtasidagi kelishuvlar orqali, balki milliy qonunlar va global me'yorlarga asoslanadi.⁴

Ekologiya huquqi insoniyatning atrof-muhitga bo'lgan hurmatini ta'minlash va ekologik barqarorlikni saqlash maqsadida ishlab chiqilgan huquqiy normalar to'plamidir. Bugungi kunda ekologiya huquqi ko'plab xalqaro va milliy huquqiy tizimlar orqali amalga oshirilmoqda. Asosiy qonunlar va me'yorlar ekologik muammolarni hal qilishda yordam beradi.

Xalqaro ekologiya huquqi: BMT tomonidan qabul qilingan "Barqaror rivojlanish maqsadlari" (SDGs), Parij shartnomasi (2015 yilda iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish bo'yicha), Konvensiya on Biological Diversity (CBD), va boshqa xalqaro huquqiy hujjatlar ekologiya va atrof-muhitni asrashni ta'minlashga qaratilgan. Bu hujjatlar davlatlarga ekologik masalalarni hal qilishda qanday harakat qilish kerakligini ko'rsatadi.⁵

² R.,io de Janeiro Earth Summit. (1992). "Atrof-muhit va rivojlanish bo'yicha BMT Konferensiyasi". BMT, Rio de Janeiro.;

³ Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida“ Toshkent sh.2018-yil 3-oktabr,PQ-3956-son;

⁴ BMT Iqlim o'zgarishi bo'yicha shartnomasi. (2015). Parij shartnomasi. BMT, Parij.;

⁵ BMT Atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha dastur. (2020). "Global ekologik huquq va barqaror rivojlanish." BMT, Nyu-York.;

Milliy ekologiya qonunlari: Ko'pgina mamlakatlar o'zlarining ekologiya huquqi tizimlarini ishlab chiqqan. Masalan, O'zbekistonda ekologiya huquqi sohasidagi qonunlar va me'yorlar ekologik xavfsizlikni ta'minlash, ekologik monitoring va nazoratni amalga oshirish, tabiiy resurslardan foydalanishni tartibga solish kabi sohalarda amaliyotga tadbiiq etilmoqda.

O'zbekiston Respublikasining „Ekologik nazorat to'g'risida“ qonuni: Ushbu qonun ekologik xavfsizlikni ta'minlash va tabiatni asrashga qaratilgan asosiy huquqiy hujjatlardan biridir. Unda ekologik ta'sirlarni kamaytirish, chiqindilarni boshqarish, resurslardan oqilona foydalanish, hamda aholi salomatligini saqlashga oid normalar mavjud.

O'zbekistonning tabiiy resurslardan foydalanish va ifloslanishga qarshi kurashishga oid qonunlari: Ushbu qonunlar ekologik muhofaza qilishga qaratilgan, shuningdek, ifloslanishning oldini olish va unga qarshi kurashish bo'yicha ma'lum choralarni belgilaydi.

Ekologik huquqni qo'llash va nazorat: Ekologik huquqni qo'llash masalalari ko'plab davlatlarda ekologik nazorat organlari, xususan, atrof-muhitni asrashga mas'ul davlat organlari orqali amalga oshiriladi. O'zbekistonda Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo'mitasi bu borada katta ishlarni olib bormoqda. Shu bilan birga, ekologik tekshiruvlar va monitoring tizimlari joriy etilgan.⁶

Ekologiya huquqining kelajagi va ahvoli: Bugungi kunda ekologiya huquqi tizimi tobora murakkablashib, jahon miqyosida ko'plab mamlakatlar ekologik muhofaza qonunlarini takomillashtirishga harakat qilmoqda. Ekologiya huquqi nafaqat tabiiy resurslarni saqlash, balki ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishning barqarorligini ta'minlashda ham muhim rol o'ynamoqda. Ekologiya huquqi, shuningdek, global ekologik inqirozlarni oldini olishda, iqlim o'zgarishiga qarshi kurashishda va hayot sifatini yaxshilashda muhim vositadir.

Xulosa

Ekologiya huquqi — bu atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslarni oqilona boshqarish va ijtimoiy hamda iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan huquqiy tizimdir. Ushbu soha insoniyat va tabiat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ifodalaydi, chunki har bir ekologik muammo, iqlim o'zgarishi yoki tabiiy resurslarning tugashi insoniyatning kelajagi uchun jiddiy tahdid soladi. Ekologiya huquqining rivojlanishi tabiatni saqlash, ekologik xavfsizlikni ta'minlash va barqaror rivojlanishni amalga oshirishga qaratilgan global harakatning bir qismidir. U nafaqat davlatlar o'rtasida ekologik muammolarni hal qilish uchun zarur bo'lgan qonuniy asoslarni yaratadi, balki jamoat ongini shakllantirish va ekologik madaniyatni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda ekologiya huquqi sohasida yirik global shartnomalar va kelishuvlar mavjud bo'lsa-da, uning samarali ishlashi uchun har bir mamlakatda ekologik qonunlarning to'liq amalga oshirilishi, ekologik monitoring tizimlarining kuchaytirilishi va aholining ekologik tarbiyasini oshirish zarur. Ekologik qonunlar faqatgina nazariy hujjatlar emas, balki hayotimizning ajralmas qismiga aylanishi kerak.

⁶ „Ekologik nazorat to'g'risida“ Toshkent sh., 2013-yil 27-dekabr, O'RQ-363-son;

Kelajakda ekologiya huquqining asosiy vazifasi — bu atrof-muhitni asrashni, resurslardan oqilona foydalanishni va barqaror rivojlanishni ta'minlash orqali insoniyatning istiqbolini xavfsiz va barqaror qilishdir. Buning uchun esa butun dunyo birlashib, har bir fuqaro o'zini ekologik mas'uliyatni anglaydigan inson sifatida his qilishi va tabiat bilan uyg'un yashashni o'z oldiga maqsad qilib qo'yishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tishkov, A. (2003). Ekologiya huquqi: global va milliy me'yorlar. Moskva, Ekologiya va huquq nashriyoti.
2. „Ekologik nazorat to'g'risida“ Toshkent sh.,2013-yil 27-dekabr,O'RQ-363-son;
3. BMT Atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha dastur. (2020). "Global ekologik huquq va barqaror rivojlanish." BMT, Nyu-York.;
4. Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida“ Toshkent sh.2018-yil 3-oktabr,PQ-3956-son;
5. O'zbekiston Respublikasi Ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish davlat qo'mitasi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida Toshkent sh.,2019-yil 15-yanvar,29-son.;
6. R.,io de Janeiro Earth Summit. (1992). "Atrof-muhit va rivojlanish bo'yicha BMT Konferensiyasi". BMT, Rio de Janeiro.;
7. BMT Iqlim o'zgarishi bo'yicha shartnomasi. (2015). Parij shartnomasi. BMT, Parij.;

